

Dziedzictwo

Hanna Golasz-Szołomicka

Biblioteki w starożytnej Grecji i Rzymie

1. Wstęp

Na temat bibliotek w starożytności zachowały się liczne przekazy pisane, jednak niewiele obiektów przetrwało do naszych czasów¹. Pierwsze biblioteki powstały w Mezopotamii i Egipcie przy świątyniach i w pałacach władców. Najstarsza znana nam biblioteka, pochodząca z VII w. p.n.e., została odkryta w Niniwie, w pałacu asyryjskiego króla Assurbanipala [11], [22]. Zachowało się z niej ponad 20 tys. glinianych tabliczek zawierających około 900 utworów. Budynek, w którym były one zgromadzone uległ zniszczeniu. Assurbanipal pragnął w swej bibliotece zgromadzić całą spuściznę kulturalną wcześniejszych czasów. W tym celu kopiści wykonywali kopie dzieł zachowanych w bibliotekach świątynnych i pałacowych w Babilonie i Asyrii.

Pierwsze biblioteki w Grecji powstały w VI w. p.n.e. na dworach tyranów [10], [18]. Najbardziej znane należały do Polikratesa na wyspie Samos i Pizystrata w Atenach (600–528 p.n.e.). Władcy i uczeni zakładali prywatne zbiory ksiąg i papirusów. Pierwszą państwową bibliotekę założył Platon w swojej szkole w Akademii. W okresie IV–III w. p.n.e. Ptolomeusz I Soter (323–285 r. p.n.e.) utworzył Bibliotekę Aleksandryjską, mieszczącą się w dwóch budynkach. Attalos I (241–197 r. p.n.e.) ufundował bibliotekę w Pergamonie. Księgozbiory istniały też w Smyrnie i na Rodos [30, s. 336]. Biblioteki zakładano również przy gimnazjonach i szkołach wyższych. Także osoby prywatne – bogaci obywatele budowali wolno stojące biblioteki,

nie związane z żadną instytucją i poświęcali je bogom i cesarzom.

Pierwsze rzymskie biblioteki były księgozbiorymi greckimi, będącymi łupami wojennymi i stanowiły zbiory prywatne cesarzy i bogatych uczonych [10]. Bibliotekę publiczną chciał założyć Juliusz Cezar, lecz nie zdążył. Zrobił to Gajusz Azyniusz Pollion w 39 r. p.n.e., który pierwszą rzymską bibliotekę publiczną wybudował na Forum w Atrium Libertatis, na pamiątkę swego zwycięstwa nad Partami. Zawierała ona książki łacińskie i greckie. W 28 roku p.n.e. August otworzył Bibliotheca Palatina, grecką i rzymską, przy świątyni Apollina na Palatynie oraz w 23 r. p.n.e. Bibliotheca Octavia w portyku Oktawii przy świątyni Junony i Jupitera. W I wieku n.e. cesarz Domicjan odnowił je i powiększył zbiory. Cesarze rzymscy chętnie zakładali nowe biblioteki publiczne. Biblioteki powstawały nie tylko w dużych miastach, ale i na prowincjach, dzięki chojności bogatych Rzymian. Wznoszono je przy szkołach i gimnazjonach, a także przy termach cesarskich Trajana, Karakalli i Dioklecjana (Bibliotheca Ulpia). Biblioteki w Rzymie składały się z części greckiej i rzymskiej, a na prowincjach mieściły zbiory w języku miejscowym i łacińskim. W bibliotekach starożytnych nie wypożyczano książek do domu, lecz jedynie udostępniano je w czytelniach. Czytelnicy byli obsługiwani przez wyszkolonych niewolników [13, s. 66–69].

Początkowo Grecy i Rzymianie pisali na płytach i tabliczkach kamiennych, glinianych i drewnianych. Na glinianych tabliczkach pisali już Babilończycy od 3300 r. p.n.e. W Egipcie od około 3000 r. p.n.e. był znany papirus [22].

¹ Termin biblioteka pochodzi z języka greckiego – *bibliothēke* i powstał z połączenia słów *biblion* (książka) i *thēke* (składnica).

Według przekazów Diodora i Pliniusza [10] na papirusie pisano także w Babilonie. Płaskorzeźba z VII wieku p.n.e. znaleziona w Niniwie, przedstawia skrybę ze zwojem papirusu lub skóry [22]. Persowie swoje annały spisywali na skórkach [10]. Herodot przekazał [10], że Jonowie pisali na papirusie i skórkach kozy. W Grecji na papirusie zaczęto pisać w VII w. p.n.e., ale sposób ten został rozpowszechniony dopiero w V w. p.n.e. W II wieku p.n.e. biblioteka pergamońska konkurowała z aleksandryjską. Ptolemeusze nie chcąc dopuścić do zwiększenia zbiorów Attalidów zakazali wywozu papirusu. Pergamończycy zostali zmuszeni do szukania materiału zastępczego i zaczęli pisać na skórkach bydłowych. Udoskonalili sposób przygotowania i jakość skór, stworzyli lepszy i trwalszy materiał, zwany pergaminem, który wyparł papirus [13], [22]. Używano pergaminu białego (naturalny kolor) lub barwionego na żółto i purpurowo².

Terminologia stosowana do określania starożytnych „książek” jest różna. Filippo Garbelli [10] używał następujących określeń: książka grecka, rzymska, papirus, membrana, pergamin, które zaczerpnął z języka łacińskiego. W nowszej literaturze występuje także termin kodeks. Wydaje się, że najważniejsze jest stosowanie dawnych nazw lub określenia „książka antyczna”. Gliniane tabliczki tworzące jedno dzieło układano w drewnianych skrzyniach.

² Dzieło Homera miało purpurowy papier i złocone litery [10].

Zachowane w Niniwie skrzynie były opatrzone glinianymi etykietkami [17, s. 166]. Drewniane tabliczki woskowane (po łacinie *codex, caudex*) mogły być wiązane podobnie do książek. Zwoje papirusu umieszczano w drewnianych lub ceramicznych puszkach [27]. Pergamin (po łacinie *membrana*) początkowo zwijano jak papirus, potem zaczęto go ciąć i z arkuszy tworzyć składanki, tzw. *quaternio* [27]. Od I wieku p.n.e. książki z kartek pergaminowych oprawiano w okładkę z drewna lub brązu.

Powstawanie i rozwój nowych bibliotek prywatnych, później publicznych był związany z pojawieniem się „wydawnictw”³, w których wyszkoleni kopiści przepisywali teksty z tabliczek, zwojów papirusu i książek z pergaminu. Na początku każdy sam sporządzał sobie odpis książki, która go interesowała. W Atenach handel książkami rozwinął się w V w. p.n.e. Przy bibliotece aleksandryjskiej istniało znane „wydawnictwo”. W Rzymie najwcześniejszym wydawcą, o którym zachowały się wzmianki do naszych czasów był Attyk (Titus Pomponius Atticus, 109–32 r. p.n.e.). Attyk był wydawcą przede wszystkim Cycerona. Po raz pierwszy w świecie wydał książkę z ilustracjami – *Imagines* Warona. Wydania Attyka uważano za najlepsze i najdokładniejsze jeszcze w I i II w. n.e. W czasach Augusta działał bracia Sozjusze, a w I w. n.e. Poliusz i Tryfon [13].

³ Określenie użyte za: [13, s. 65] i [27, s. 65].

2. Usytuowanie bibliotek

Z okresu greckiego nie zachowała się żadna biblioteka. Z okresu hellenistycznego jest tylko znana biblioteka w Pergamonie, wybudowana w II lub III w. p.n.e. Z czasów rzymskich zachowało się 9 obiektów, w tym cztery w Rzymie, dwa w Atenach, a pozostałe w Azji Mniejszej. Tylko biblioteka w Tiwoli była prywatna, pozostałe zaś – publiczne.

Biblioteki publiczne budowano w centrum miast, przy głównych ulicach i placach, przy ważnych obiektach miejskich. Hellenistyczna biblioteka pergamońska była usytuowana w centralnej części górnego miasta i przylegała do północnego portyku temenosu Ateny (ryc. 1).

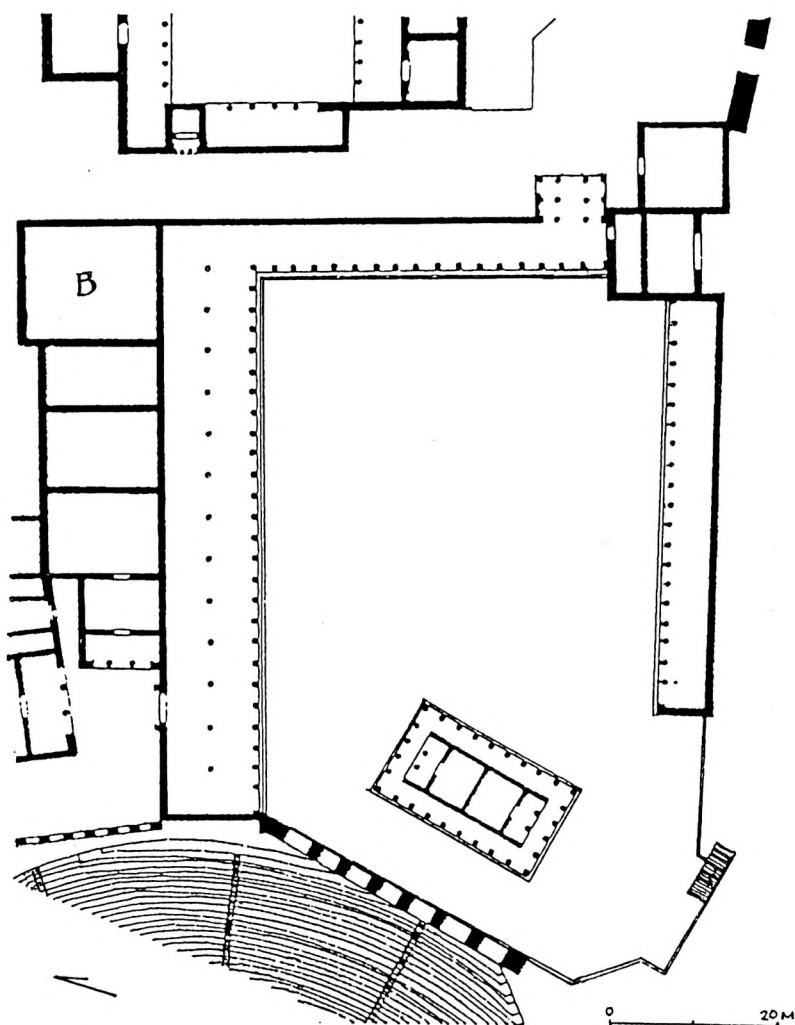
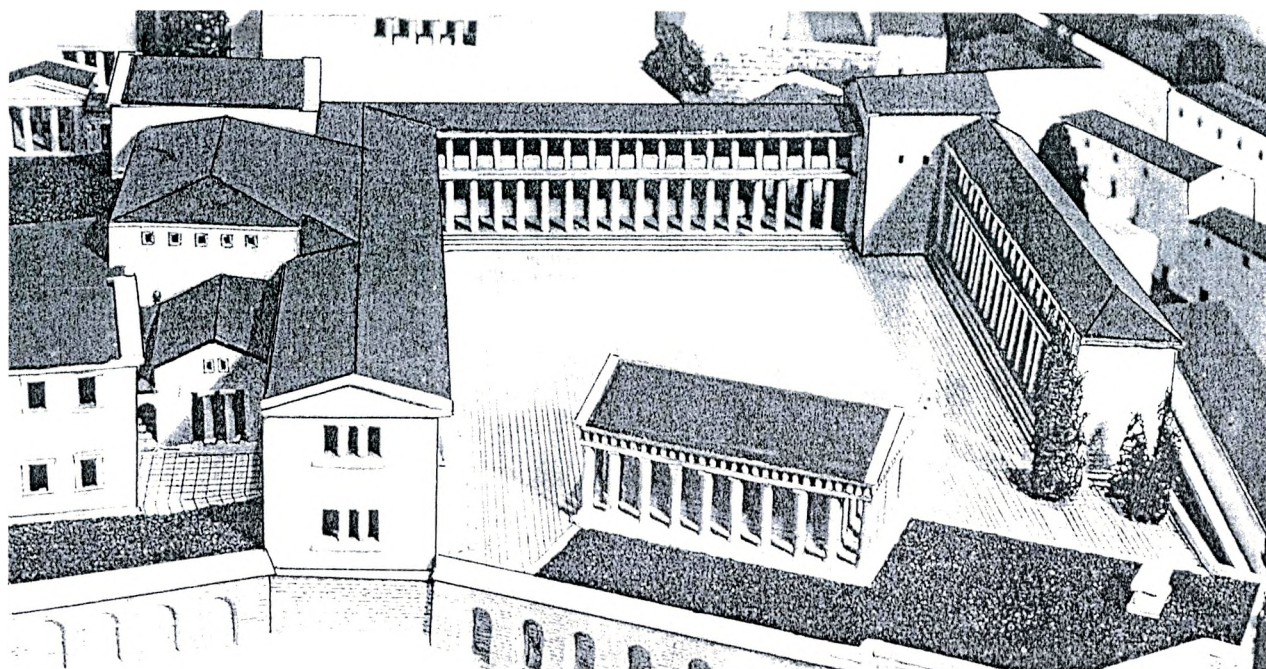
Biblioteki antycznego Rzymu były najpierw rozmieszczone w centralnej części miasta, a potem także na obrzeżach. Cesarz August założył dwie biblioteki. Jedna z nich w 28 roku p.n.e. stanęła na Palatynie, w pobliżu świątyni Apollina, niedaleko jego pałacu, gdzie później powstał kompleks pałacowy Flawiuszów [23]. Drugą Bibliotekę Oktawia wznosił August na Polu Marsowym przy Portyku Oktawii (23 r. p.n.e.), ze świątyniami Junony i Jupitera. Portyk usytuowano niedaleko pierwszego murewanego teatru rzymskiego Pompejusza z 55 r. p.n.e. Bezpośrednio przy Portyku Oktawii August wznosił w 13 r. p.n.e. teatr Marcellusa (dedykowany pamięci młodo zmarłego siostrzeńca). Na północ od Portyku stanął teatr Balbusa w 13 r. p.n.e., a po stronie wschodniej – cyrk Flaminius. W ten sposób biblioteka znalazła się między trzema teatrami.

W centrum Rzymu powstał zespół forów cesarskich (ryc. 2). Biblioteki wzniesiono za panowania Wespazjana

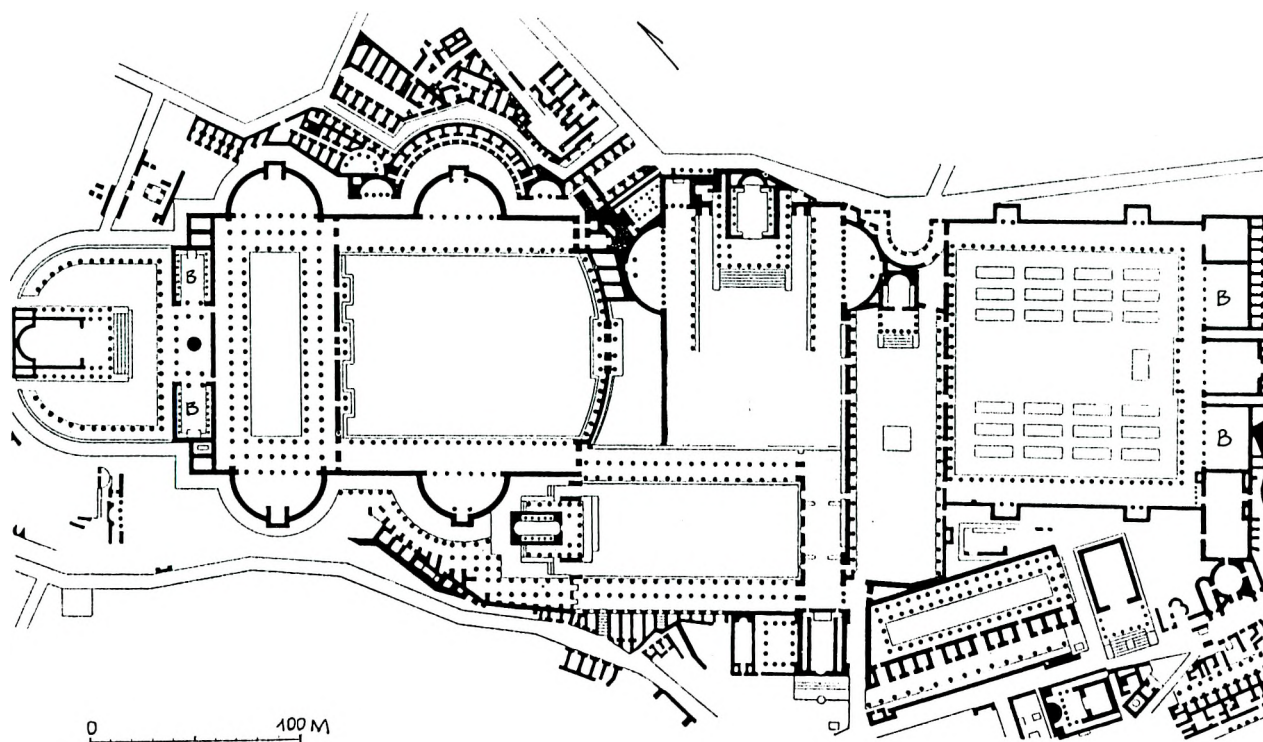
(69–79 r. n.e.) na Forum Pacis i w latach 107–113 r. n.e. na Forum Trajana. Cesarz Trajan wybudował jeszcze w latach 104–109 biblioteki przy termach, w centrum miasta. Następne termy, zawierające księgozbiory, powstały na obrzeżach Rzymu: termy Karakalli z 212 r. w części południowej (ryc. 3), a termy Dioklecjana z biblioteką Ulpia z 302 r. w części północnej miasta.

Ateńska biblioteka Pantajnos (100 r. n.e.) była usytuowana w południowo-wschodniej stronie agory, przy południowej ścianie portyku Attalosa i przy drodze panatenańskiej prowadzącej na Akropol. Między stołą a budowlą znajdowała się zachodnia brama, prowadząca w kierunku agory rzymskiej. Druga biblioteka w Atenach została wybudowana przez Hadriana (132 r. n.e.) na północ od agory rzymskiej, na wschód od portyku Attalosa i przy głównej drodze łączącej zachodnią część Aten ze wschodnią. Biblioteka była frontem zwrócona w kierunku agory greckiej.

Biblioteka Celsusa w Efezie (114–140 r. n.e.) była położona po południowej stronie agory handlowej, w środkowej części miasta (ryc. 4). Przed budynkiem (B) znajdował się mały plac przylegający od północy do bramy Mauzolosasa i Mitrydatesa prowadzącej na agorę, a od wschodu do budynku audytorium (A), zapewne związanego z biblioteką. Także biblioteka w Asklepieionie (II w. n.e.) znajdowała się w centrum miasta, w północnym narożniku wschodniej pierzei agory, przy propylejach prowadzących ze świętej drogi (ryc. 4). Między budynkiem biblioteki a propylejami ustawiono ołtarz Artemidy. W drugiej części pierzei wschodniej placu stały świątynie, a z pozostałych trzech stron

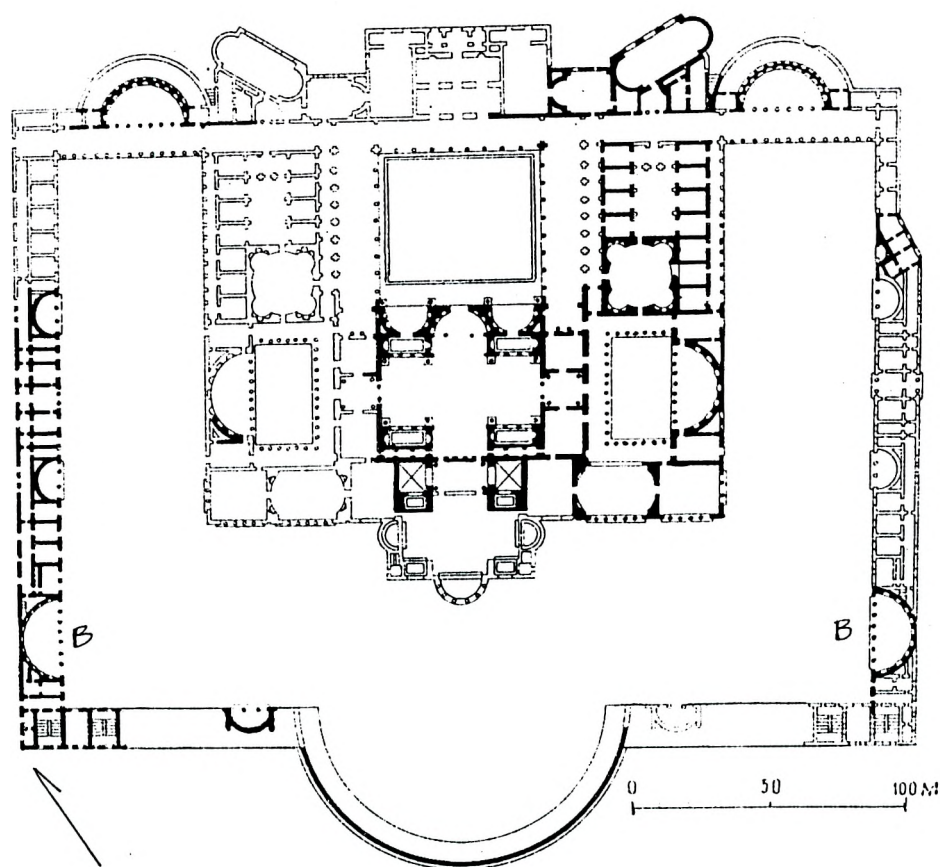

Ryc. 1. Pergamon – temenos świątyni Ateny z biblioteką, plan (wg [21]) i fragment modelu (Pergamonmuseum w Berlinie)

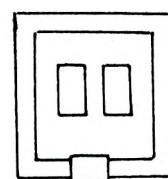

Forum Trajana

Forum Pacis

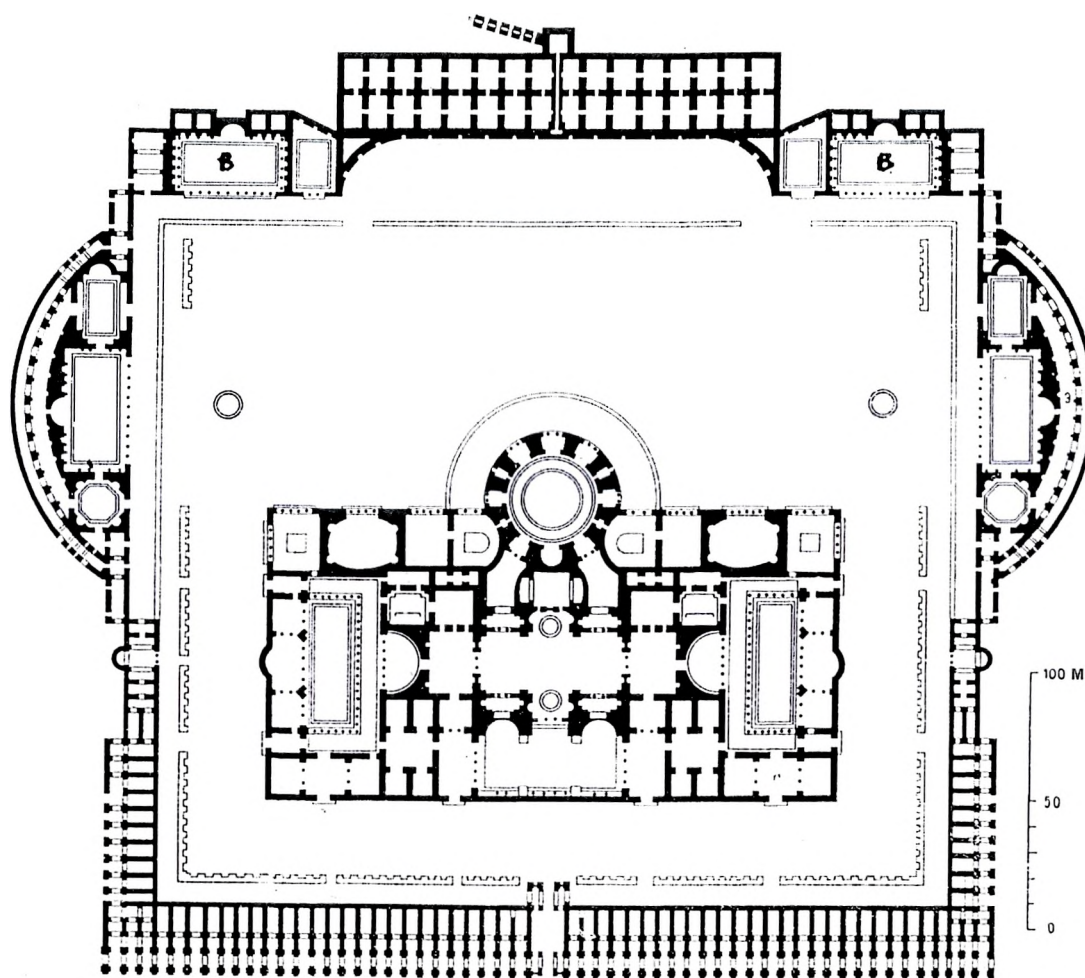
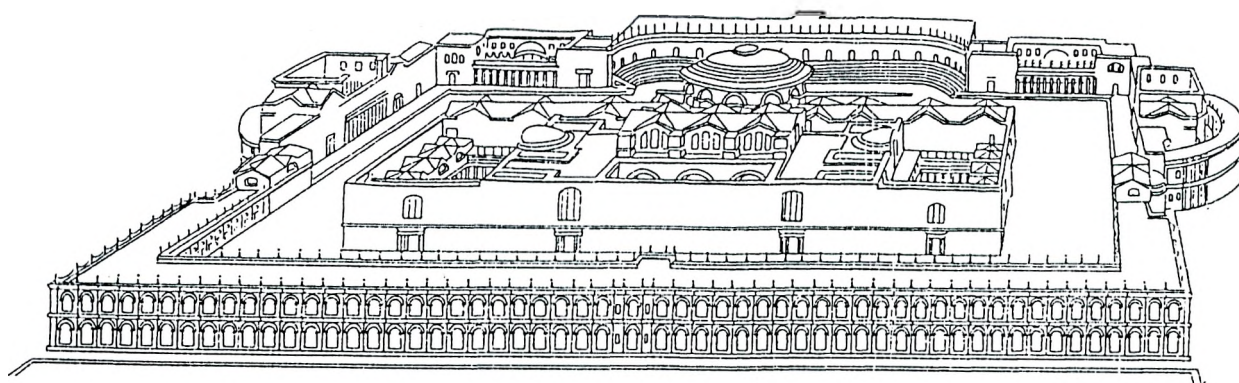

Termy Trajana

Portyk Oktawii

Ryc. 2. Biblioteki stojące przy placu otoczonym portykami (wg [30] i szkic autorki)

Ryc. 3. Rzym – termy Karakalli; rzut i rekonstrukcja bryły (wg [30])

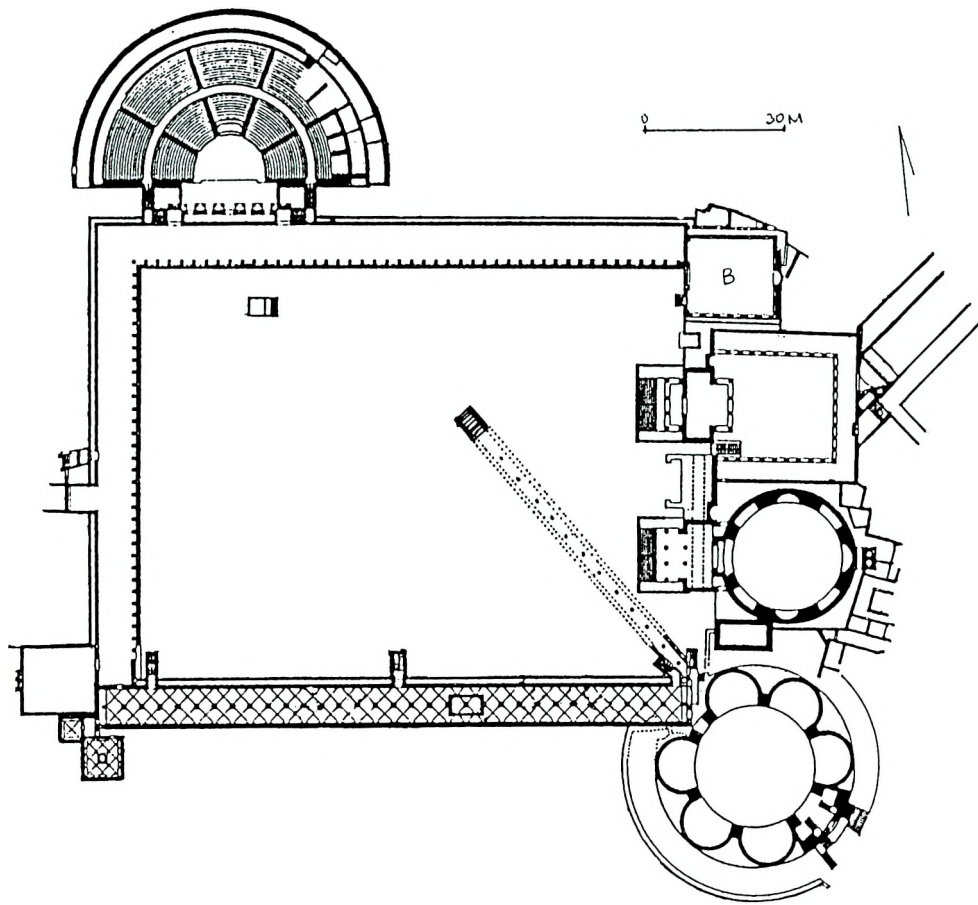
otaczały ją portyki jońskie. Jedyne biblioteka w Nysie (II w. n.e.) była położona, jak się wydaje na uboczu⁴, w północno-zachodniej części miasta, z dala od innych obiektów i placów publicznych. Znajdowała się 150 m na północ od gimnazjonu i na południowy zachód od teatru.

Z bibliotek w założeniach prywatnych jest znana biblioteka w Willi Hadriana w Tiwoli (118 r. n.e.), która

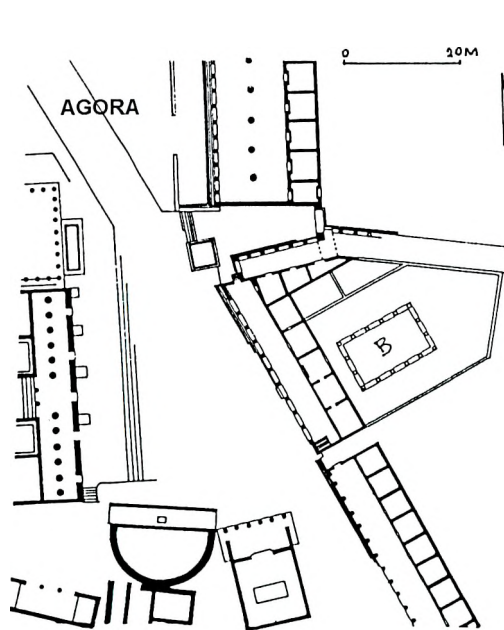
znajdowała się w centrum założenia pałacowego, bezpośrednio przy Teatro Marittimo [23, s. 160]. W Herkulanum zachowała się biblioteka w Willi Papirusów [7].

Według Witruwiusza [29, s. 108] *biblioteki powinny być zwrócone ku wschodowi, gdyż ich użytkowanie wymaga światła rannego, a książki w bibliotece wówczas nie butwieją. Książki bowiem w pomieszczeniach zwróconych ku południowi i zachodowi niszczej wskutek wilgoci i moli, ponieważ wiejące z tych stron światła wilgotne wiatry rodzą mole i ułatwiają im rozwój, a zwoje książek blakną wskutek wilgotnych powiewów. Zasada*

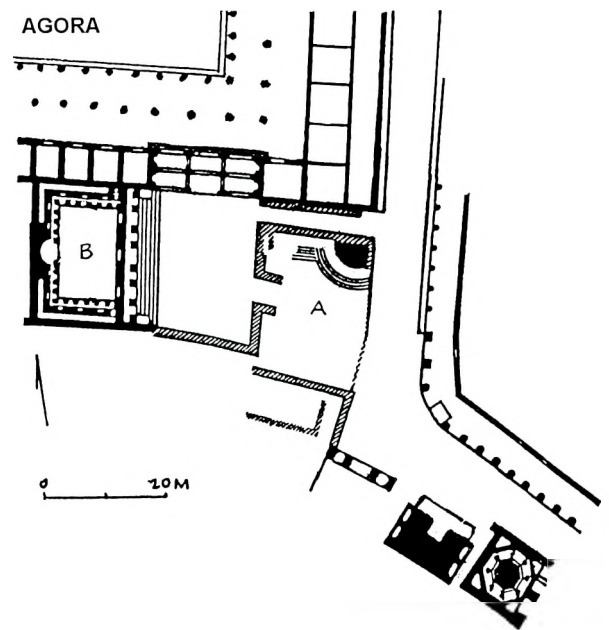
⁴ Miasto jest tylko częściowo odkopane.

Asklepion. Forum z biblioteką, plan

Ateny. Biblioteka Pantajnosa

Efez. Biblioteka Celsusa

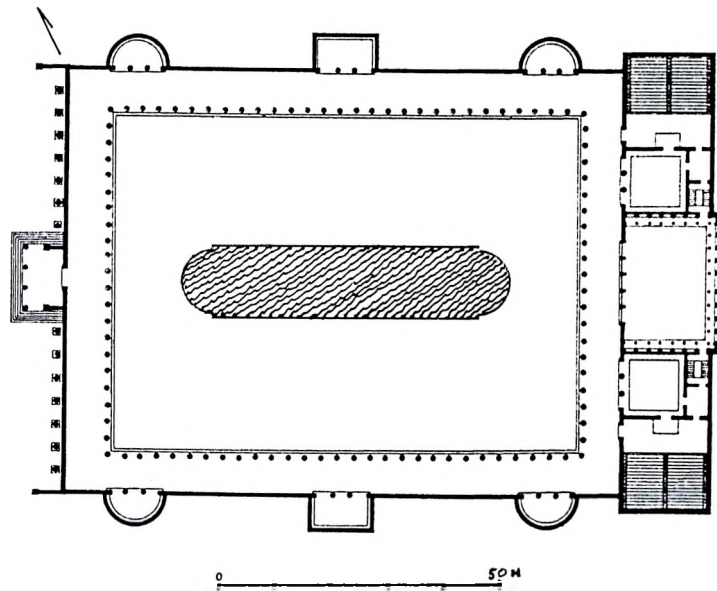
wschodniego oświetlenia nie była jednak konsekwentnie przestrzegana. W sytuacjach, gdy dwie biblioteki stały naprzeciwko siebie nie było możliwości jednakowego ich oświetlenia. Biblioteki rzymskie na Palatynie, Forum

Trajana, Forum Pacis oraz biblioteka Pantajnosza i Hadriana w Atenach były oświetlone od północnego zachodu. Oświetlenie wschodnie miała biblioteka w Efezie (ryc. 2–4).

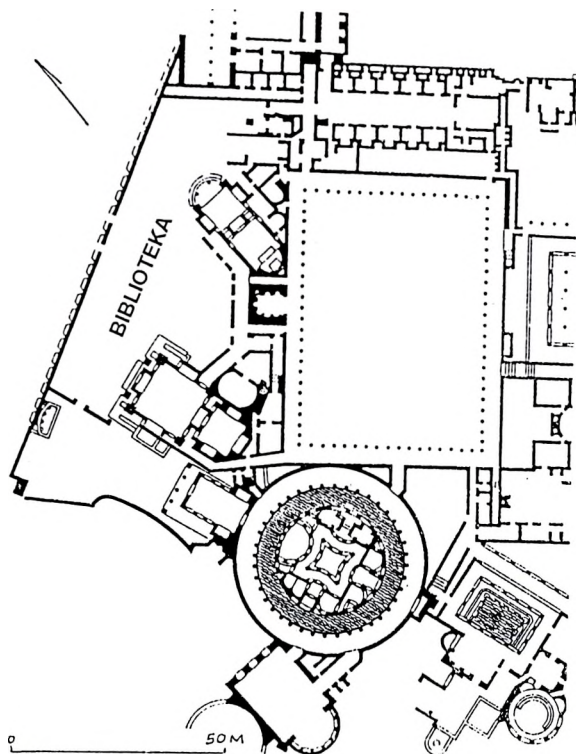
3. Układ przestrzenny

Biblioteka mogła stanowić jeden budynek lub składać się z kilku obiektów. Hellenistyczna biblioteka w Pergamonie składała się z dwóch budynków przylegających do

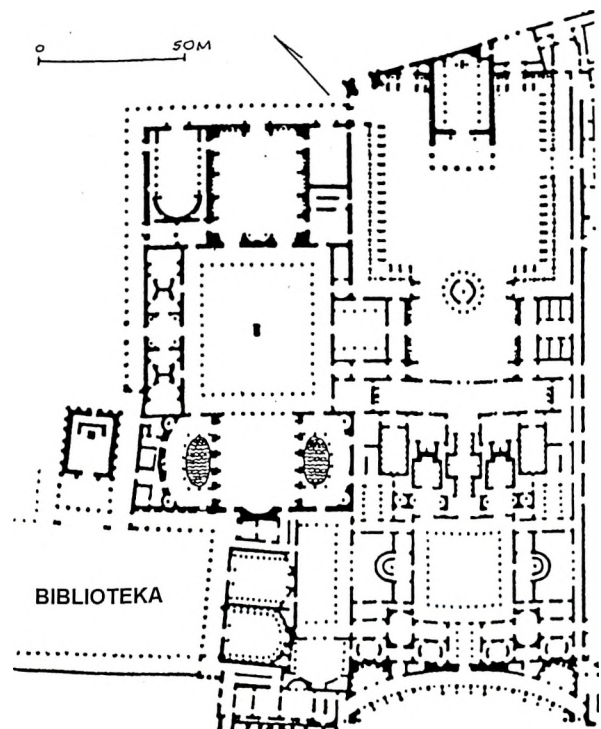
portyku temenosu Ateny (ryc. 1). Wejście prowadziło z piętra dwupoziomowego portyku i od strony dziedzińca biblioteka nie była widoczna. Wyższy budynek, stojący

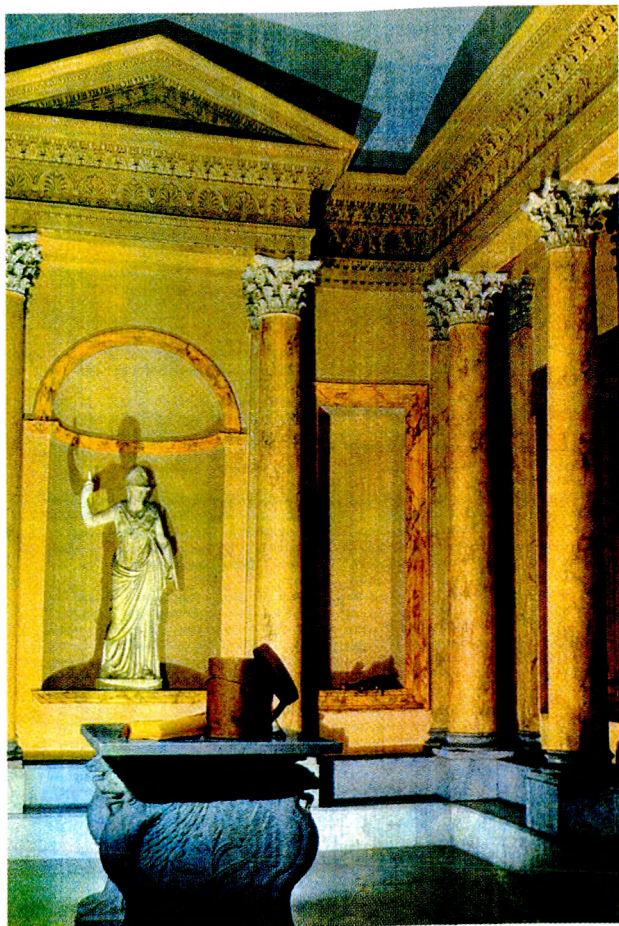
Ateny. Biblioteka Hadriana

Tiwoli. Willa Hadriana, fragment z biblioteką

Rzym. Biblioteka na Palatynie

Ryc. 6. Tivoli – Willa Hadriana, rekonstrukcja wnętrza biblioteki (wg [27, s. 64])

po stronie wschodniej, zawierał zbiory papirusów i pergaminów. Drugi obiekt mieścił trzy sale, które były prawdopodobnie przeznaczone na czytelnię, salę audytoryjną i być może muzeum. Jak się oblicza, wymienione budynki nie były w stanie pomieścić całego księgozbioru i prawdopodobnie dodatkowe magazyny znajdowały się w innych obiektach [30, s. 336].

Biblioteki rzymskie miały różne układy przestrzenne. Niektóre z nich stanowiły kompleksy sal lub budynków, w których były dodatkowe magazyny, skrytoria, sale audytoryjne, sale muzealne oraz dziedzińce z podcieniami. Stan zachowania bibliotek nie zawsze umożliwia odtworzenie układu przestrzennego oraz funkcji poszczególnych wnętrz. Niektóre biblioteki budowano w pobliżu odeonów lub teatrów, które wykorzystywano jako wielkie sale audytoryjne.

Ze względu na złożoność układu kompozycyjnego bibliotek oraz powiązanie ich z innymi elementami układu przestrzennego znane obiekty można podzielić na trzy grupy:

1. Samodzielne budynki (z portykiem lub bez niego), usytuowane przy forum (Asklepion), mniejszym placu (Efez) lub w pobliżu głównej ulicy (biblioteka Pantajnosy w Atenach i biblioteka w Efezie); (ryc. 4).

2. Stojące przy placu publicznym, otoczone portykami, wejście do wnętrza prowadziło z portyku. Placem mo-

gło być forum (Forum Pacis, Forum Trajana), plac ze świątynią (Fora Cesarskie oraz Portyk Oktawii) lub plac przy termach (Termy Trajana); (ryc. 2).

3. Kompleksy z własnym dziedzińcem (biblioteka Hadriana w Atenach, w Willi w Tiwoli i prawdopodobnie biblioteka na Palatynie w Rzymie); (ryc. 5).

Biblioteka Pantajnosy w Atenach stanowiła samodzielny obiekt poprzedzony podcieniem kolumnowym (ryc. 4). Nie wiemy jak wyglądały ściany boczne budowli. We wnętrzu znajdował się dziedzińiec perystylowy, wokół którego rozmieszczono sale.

Odmienne ukształtowane były biblioteki na terenie Azji Mniejszej. Najlepiej zachowany obiekt w Efezie jest budowlą stojącą na kilkustopniowym podwyższeniu, o fasadzie z dwupoziomową kolumnadą (ryc. 4). Górowała ona nad otaczającą zabudową. Przed fasadą był nieduży plac z salą audytoryjną po przeciwnej stronie. W sali odbywały się dyskusje, konferencje, wykłady i recytacje, o czym dowiadujemy się ze starożytnych tekstów [3, s. 54].

Stan zachowania budynków w Nysie i Asklepieionie umożliwia przybliżoną rekonstrukcję układu przestrzennego. Były to obiekty na planie czworoboku. Biblioteka w Asklepieionie stała między dwiema budowlami z portykami, ale sama prawdopodobnie nie miała portyku w fasadzie od strony forum. Biblioteka w Nysie prawdopodobnie była piętrowa [12, s. 235].

Budynek biblioteki związany z portykiem placu miejskiego lub świątynnego najczęściej wtapiał się w układ przestrzenny całego założenia, podobnie jak hellenistyczna biblioteka w Pergamonie (Fora Cesarskie w Rzymie). Nie miał on własnej fasady, ponieważ zasłaniała go kolumnada. Ściany zewnętrzne prawdopodobnie nie miały dekoracji i nie odgrywały istotnej roli. Wyróżniały się biblioteki przy termach Karakalli (ryc. 3), które stanowiły element całego założenia, a jednocześnie tworzyły wyodrębnione formy architektoniczne z kolumnadą w przyziemiu, ponad którą w głębi wznosiła się ściana budynku z oknami. Pomieszczenia boczne miały gładkie elewacje. Dziedzińiec term nie został otoczony portykami. Kolumnadzie bibliotek odpowiadały kolumnady pomieszczeń w eksedrach bocznych.

Rozpatrując kompleksy biblioteczne z własnym dziedzińcem musimy brać pod uwagę nie tylko właściwy budynek, ale cały zespół, jak w wypadku biblioteki Hadriana w Atenach. Na zewnątrz biblioteka ta wyróżniała się bogatą fasadą z propylejami. Na wprost wejścia wznosił się główny budynek składający się z kilku różnych wnętrz. Na osi założenia znajdowała się duża sala, zawierająca księgozbiór i prawdopodobnie pełniąca jednocześnie funkcję czytelnii. Po obu jej stronach usytuowano mniejsze pomieszczenia i duże sale audytoryjne. Wewnętrzny dziedzińiec zakomponowano odpowiednio do pełnionej funkcji – z portykami wokół i eksedrami po bokach. Basen umieszczony na osi założenia i ogród ozdobiony rzeźbami stwarzały odpowiedni nastrój.

Główne wnętrza biblioteki rzymskiej było najczęściej prostokątną salą, w której na osi wejścia umieszczano aediculę lub niszę na posąg Minerwy (w Grecji Ateny) – bogini mądrości i nauki [27, s. 66], (biblioteka na Fo-

Ryc. 7. Rzym – Forum Trajana, biblioteka, rekonstrukcja wnętrza wg J.E. Packera (wg [23] s. 132); ilustracja pochodzi z książki wydanej przez wydawnictwo MUZA SA

rum Trajana, na Palatynie, w Termach Trajana, w Willi Hadriana, w Efezie). Przy ścianach wznosiła się jedno- lub dwupoziomowa kolumnada z podestami, umożli-

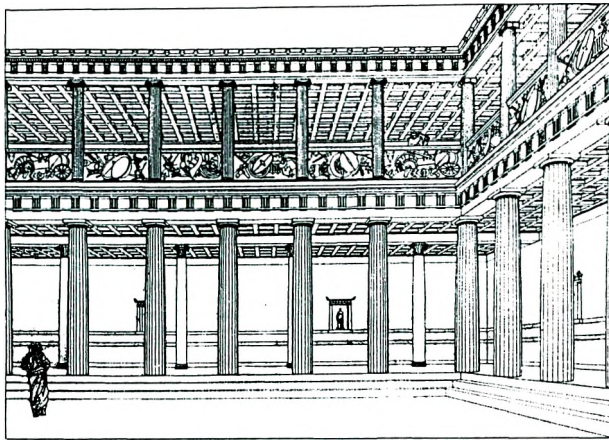
wiającymi korzystanie z wyżej położonych zbiorów. Środkową przestrzeń zajmowały stoły przeznaczone dla czytelników (ryc. 6, 7).

4. Architektura bibliotek

Biblioteka pergamońska (ryc. 8–10) została wybudowana przez Eumenesa II (w latach 197–159 p.n.e.); [1, s. 79], [21, s. 14] lub przez jego poprzednika Attalosa I (241–197 r. p.n.e.)⁵. Budowla ta usytuowana była w centralnej części górnego miasta i przylegała do północnego portyku temenosu Ateny. Temenos znajdował się między teatrem a pałacem Eumenesa II. Otoczony był z trzech stron

– od północy, wschodu i zachodu trzema portykami w porządku doryckim. Stoa północna wybudowana była w parterze jako budowla dwunawowa, z dorycką kolumnadą zewnętrzną i nietypowymi kolumnami kielichowymi w środku (ryc. 10), podczas gdy jednonawowe piętro było w porządku jońskim. Z poziomu piętra wchodziło się do biblioteki. Wolfgang Radt [21, s. 14] uważał, że biblioteka i portyk północny powstały w tym samym czasie, natomiast Akurgal [1, s. 73, 79] podał, że stoa została zbudowana później niż biblioteka. Składała się ona z czterech prostokątnych pomieszczeń przylegających krótszym bokiem do północnego portyku. Największą salą była czytelnia o wymiarach 13,53 m × 15,95 m [1, s. 80], wysunięta najbardziej na wschód i przylegająca do narożnika portyku. Trzy

⁵ Anna Świderkówna [24, s. 309] podaje, że bibliotekę założył Attalos I, zaś Eumenes II rozbudował ją i ulepszył posągami z własnej kolekcji; powołuje się ona podobnie jak Ekrem Akurgal [1, s. 79], na Strabona. W *Małej Encyklopedii Kultury Antycznej* [18] również określono czas powstania na III w. p.n.e. i panowanie Attalosa I (241–197 r. p.n.e.). Maria Ludwika Bernhard [5, s. 110] jest podobnego zdania.

Ryc. 8. Pergamon – sanktuarium Ateny, rekonstrukcja portyku wg F. Krischena (wg [21, s.42])

mniejsze pomieszczenia usytuowane były po jej zachodniej stronie. Przeznaczenie ich oraz powiązania między nimi nie są dokładnie znane.

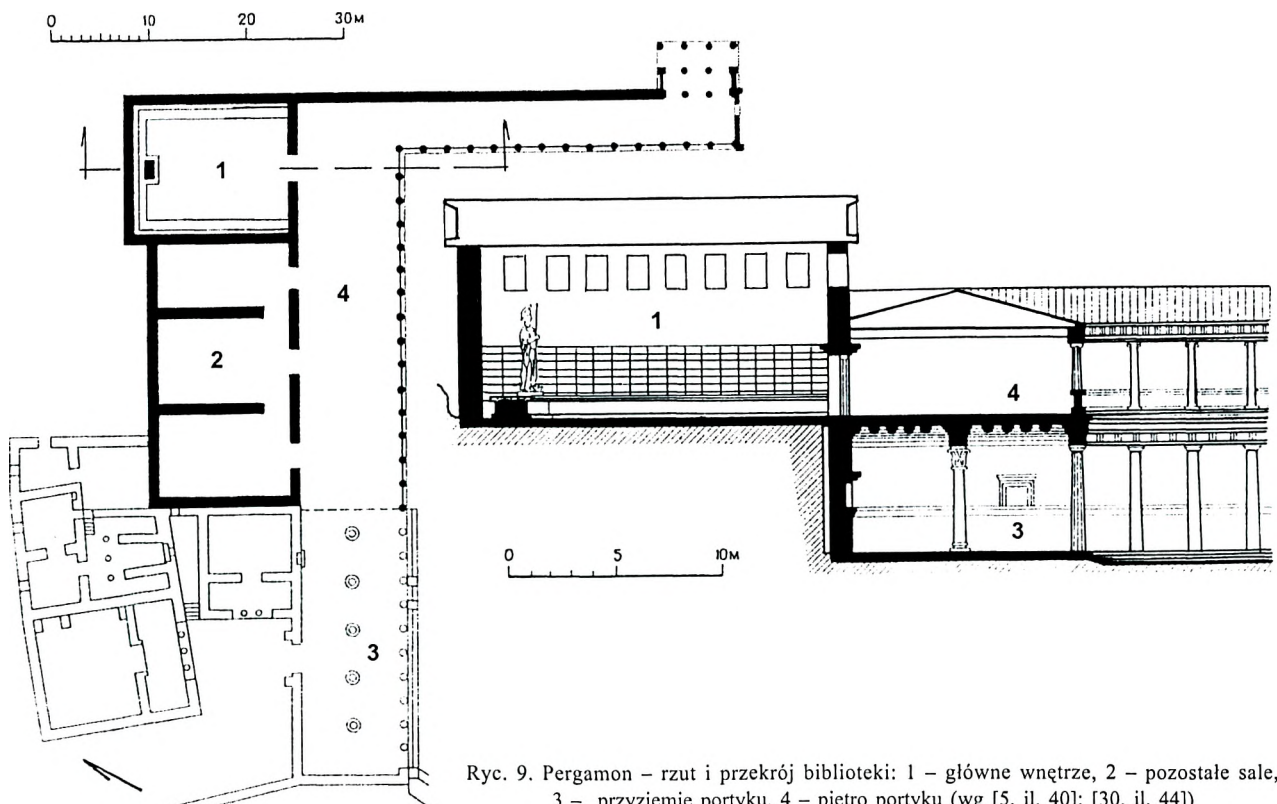
Zachowały się tylko ściany północne i wschodnie do wysokości 3,5 m i tylko w przybliżeniu można szacować minimalną wysokość czytelnicy na 6 m. Czytelnia przekryta była drewnianym stropem i dachem dwuspadowym. Pomieszczenie oświetlone było przez okna umieszczone w szczytach bocznych ścian. Dwie następne sale mogły mieć okna tylko w szczytach północnych ścian. Trzecia sala miała okna znajdujące się w ścianie zachodniej. Nie wiadomo jak wyglądała północna i wschodnia elewacja biblioteki. Południową elewację budowli stanowiła elewacja portyku, a dokładnie jego tylna ściana, która

– podobnie jak ściana parteru – mogła zawierać nisze z małymi posagami.

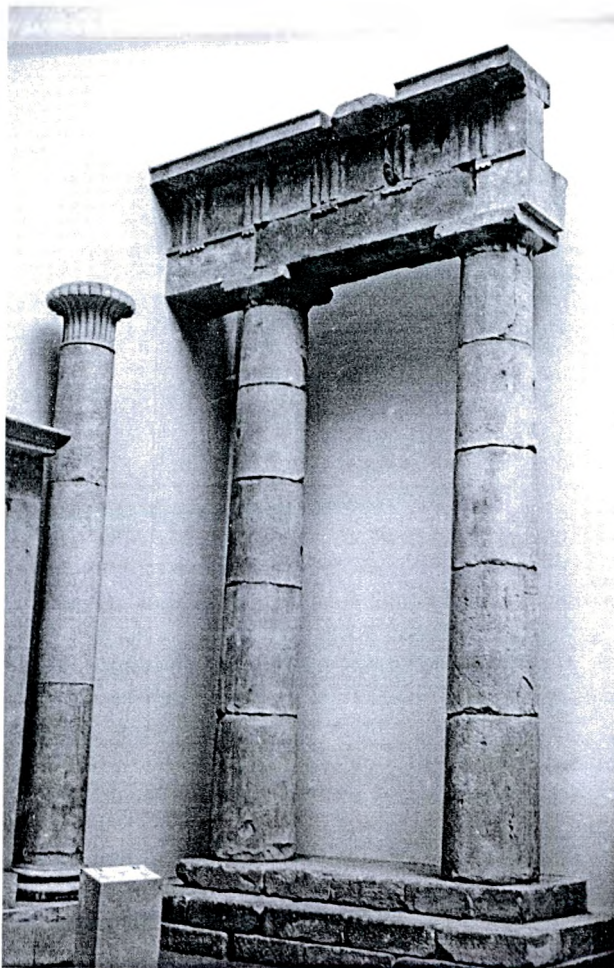
Wzdłuż północnej i wschodniej ściany czytelnicy zachowały się cokolwiek szerokości 1 m, który znajdował się w odległości 0,50 m od ścian. W ścianach, na wysokości 2,20 m, jeszcze dzisiaj jest widoczny poziomy rząd otworów o szerokości 7,5 cm, wysokości 4,5 cm i głębokości 14 cm. Otwory te były rozmieszczone co 1 m, ale przy końcu ścian odległość od narożnika wynosiła 0,50 m. Sądząc po wielkości otworów, służyły one do podparcia półek na zwoje. Ekrem Akurgal uważa, że w północnej, wschodniej i zachodniej ścianie znajdowały się drewniane półki, wsparte na cokole (w odległości 0,50 m od murów). Półki były otoczone (zabezpieczone) grubymi deskami. Trudno powiedzieć, czy deski te stanowiły tylko plecy, czy także boki szaf. Na środku północnej ściany na podium 1,05 m × 2,74 m i wysokości 0,90 m stał 3,5-metrowej wysokości marmurowy posąg Ateny, będący pomniejszoną kopią z ateńskiego Akropolu (odkryty przed czytelnią i znajdujący się obecnie w Muzeum Berlińskim). Jest to największa i najlepsza kopia Ateny Parthenos [21, s. 14]; [20, s. 303].

Według starożytnych przekazów w bibliotece pergamońskiej przechowywano około 200 000 rękopisów. Jeśli przyjmiemy, że szafy miały wysokość od 4 do 5 m, to czytelnia mogła pomieścić 15 000–20 000 papirusów i pergaminowych woluminów. Reszta manuskryptów musiała być przechowywana w następnych trzech pomieszczeniach, choć w nich nie znaleziono śladów po półkach [1, s. 80] lub w dodatkowych pawilonach usytuowanych dalej na północ [21, s. 14].

Biblioteka pergamońska była drugą najsłynniejszą po bibliotece aleksandryjskiej. Po jej spaleniu przez Juliusza

Ryc. 9. Pergamon – rzut i przekrój biblioteki: 1 – główne wnętrze, 2 – pozostałe sale, 3 – przyziemie portyku, 4 – piętro portyku (wg [5, il. 40]; [30, il. 44])

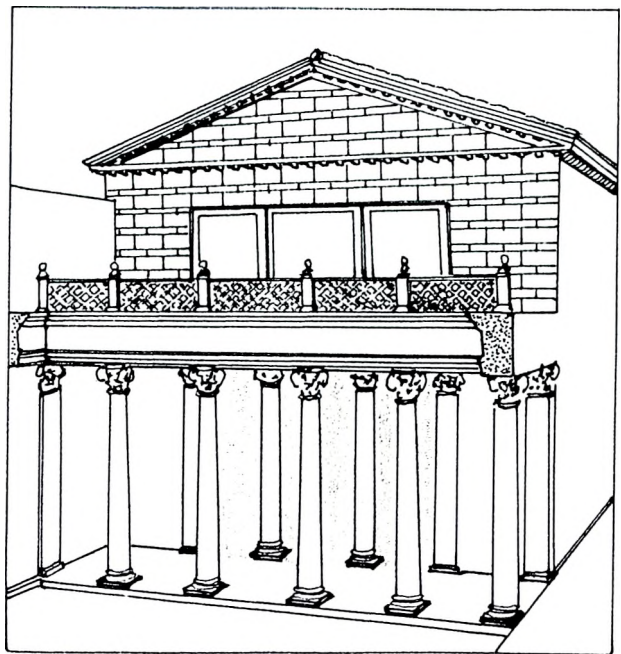
Ryc. 10. Pergamon – sanktuarium Ateny, kolumny przyziemia portyku północnego (ze zbiorów Pergamonmuseum w Berlinie)

Cezara w 41 r. p.n.e. Antoniusz podarował Kleopatrze zbiory pergamońskie. Pomimo tego Pergamon zachował status ośrodka nauki do końca antyku⁶.

Do naszych czasów nie dotrwały żadne informacje dotyczące najwcześniejszych bibliotek rzymskich. Nie zachowało się nic poza ogólnym planem na temat biblioteki Oktawii wybudowanej przez Augusta w 28 r. p.n.e. w Portyku Oktawii przy świątyni Junony i Jupitera (ryc. 2). Prawdopodobnie czytelnicy mogli dyskutować i przechadzać się po dziedzińcu świątynnym tak samo jak w Pergamonie. Budowla została spalona w 80 r. n.e., odnowiona i powiększona w I w. n.e. przez Domicjana.

Częściowo znana jest biblioteka Pantajnosa w Atenach wybudowana w roku 100 n.e. przez Pantajnosa – archonta za panowania cesarza Trajana [5, s. 169, 172, 174]. Budynek biblioteki zajmował nieregularną działkę, otoczoną od północy i zachodu portykami (ryc. 4). Do budowli prowadziły dwa wejścia: od północy i zachodu. Czytelnicy poprzez portyk mogli wejść do kilku pomieszczeń. Środkowe z nich stanowiło przejście prowadzące na dziedziniec wyłożony płytami i otoczony kolumnadą, w którego cieniu uczeni czytelnicy mogli prowadzić dyskusje. W zachowa-

⁶ Wg, [18] mimo że Antoniusz podarował Kleopatrze 200 000 zwojów biblioteka pergamońska funkcjonowała jeszcze w II w. n.e.

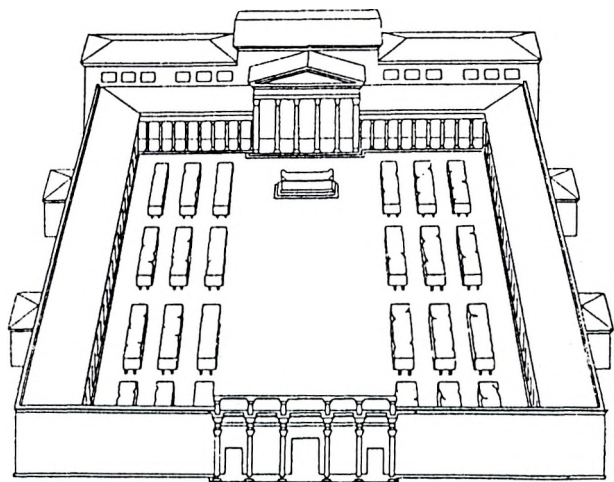

Ryc. 11. Rzym – Forum Trajana, rekonstrukcja biblioteki (wg [27, s. 64])

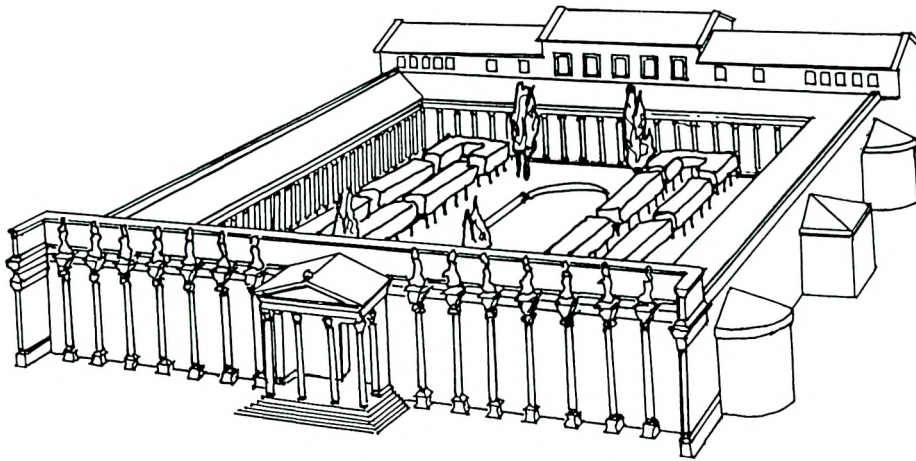
nej części obiektu znajdują się nieduże sale, otwarte na dziedziniec.

Najstarszą znaną bibliotekę rzymską, mieszczącą zbiory greckie i rzymskie, wznosił w 28 r. p.n.e. August na Palatynie. Prawdopodobnie była ona związana z dziedzińcem perystylowym o planie wydłużonego prostokąta. Biblioteka zajmowała krótszy bok placu (ryc. 5). Składała się z dwóch ustawionych obok siebie prostokątnych budynków przekrytych dwuspadowym dachem. Wnętrze miało plan prostokąta z półkolistą wygiętą ścianą na wprost wejścia, z niszą na osi. Przy ścianach były ustawione kolumny, które w sali południowej otaczały także część półkolistą. W ścianach tej sali znajdowały się wnęki na zbiory biblioteczne, dostępne zapewne z empor opartych na kolumnadzie. Biblioteka spłonęła w 64 r. n.e., została odnowiona przez Domicjana i ostatecznie spłonęła w IV w. n.e.

Na Forum Trajana w latach 107–113 n.e. wybudowano dwie biblioteki według projektu Apollodorosa z Damaszku.

Ryc. 12. Rzym – Forum Pacis, rekonstrukcja bryły (wg [30, il. 22])

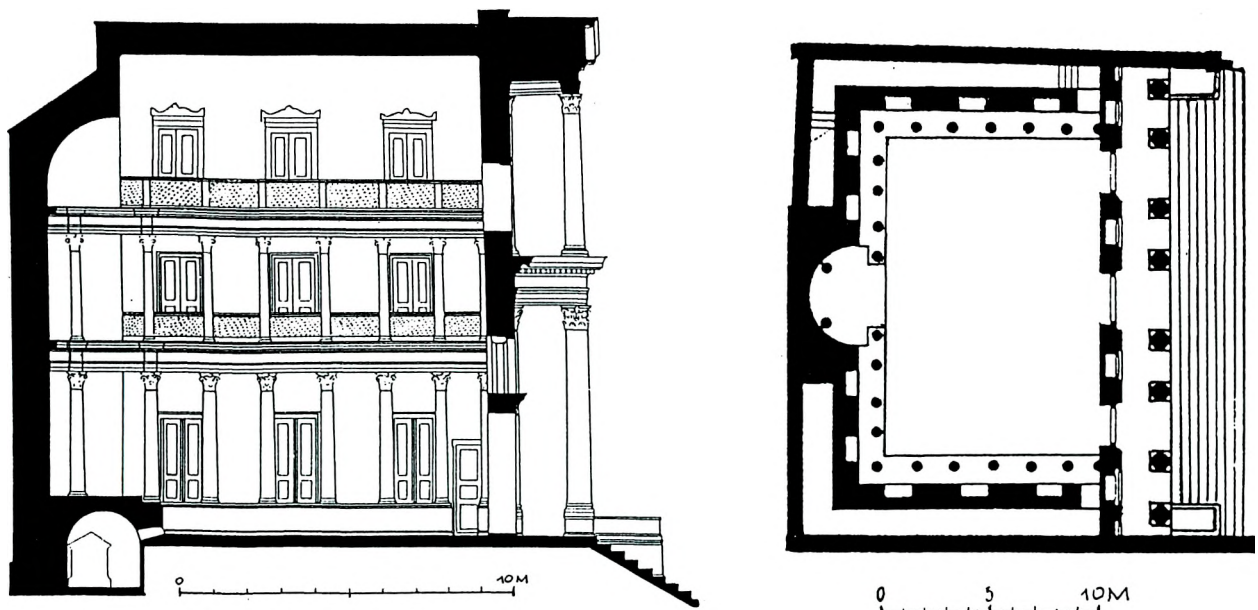

Ryc. 13. Ateny – biblioteka Hadriana, rekonstrukcja bryły (wg [16, s. 148])

Aby dojść do bibliotek trzeba było przejść przez plac otoczony portykami i bazylikę Ulpia (ryc. 11). Za bazyliką, przy jej zachodnio-północnej ścianie, na terenie o powierzchni ok. 80 x 16 m wybudowano dwie biblioteki – grecką i rzymską – każdą o powierzchni ok. 30 x 16 m. Oba budynki były rozdzielone małym dziedzińcem otoczonym kolumnadą z kolumną Trajana na środku. Mury budowli zbudowano z wylewanego betonu oblicowanego cegłą [8, s. 232]. Wejście do obu bibliotek znajdowało się od strony kolumny. Wchodziło się przez czterokolumnowy portyk (ryc. 11). Wnętrze było otoczone dwupoziomową kolumnadą koryncką, która niosła podest przyścienny – emporę służącą do korzystania ze zbiorów umieszczonych w górnej części wnętrza (ryc. 7). Kolumnom odpowiadały pilastry w ścianach. Przekrycie tworzyło sklepienie krzyżowe z lunetami, w których były umieszczone półkoliste okna. Przy trzech bokach prostokątnej sali znajdowały się nisze z szafami na książki i zwoje. Na wprost wejścia wysunięto dwie kolumny do przodu tworząc aediculę, w której umieszczono posągi. Na drugą kondygnację można było wejść klatką schodową mieszczącą się z tyłu biblioteki. Z tego piętra prowadziło wejście na taras nad portykiem wejściowym, otoczony ba-

lustradą dekorowaną popiersiami [27, s. 64]. Między dwoma budynkami bibliotecznymi wznosiła się kommemoratywna kolumna Trajana. Jej powierzchnię pokrywał relief, który był rodzajem kamiennej księgi, nawiniętej na kolumnę. Przedstawioną na nim historię wojen dackich można było studiować z przyziemia i z poziomu tarasu.

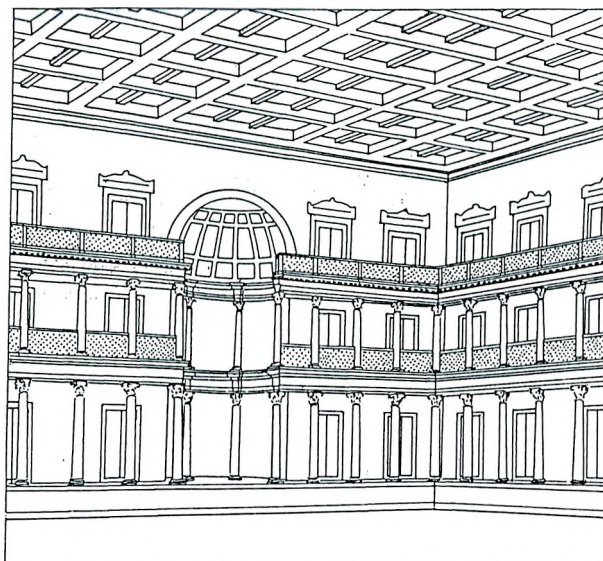
Zwykle biblioteki budowano na planie prostokąta. Biblioteka w łaźniach Trajana w Rzymie wybudowana w latach 104–109 n.e. według projektu Apollodorosa z Damaszku była na planie półkoła. Całość założenia zajmowała powierzchnię 340 x 330 m z budynkiem łaźni o powierzchni 190 x 212 m w jego centrum. Działka była otoczona zabudowaniami, z którymi od strony północno-wschodniej stykał się budynek łaźni. Biblioteki znajdowały się w zachodnim i południowym narożniku założenia, w budowlach okalających. Biblioteka w zachodniej części jest zachowana do wysokości dwóch kondygnacji z widocznymi prostokątnymi wnękami na szafy w dwóch poziomach. Część południowa natomiast, która się nie zachowała, mogła także mieścić bibliotekę, ale byłaby ona źle oświetlona i ukierunkowana, jeśli przyjmuje się zalecenia Witruwiusza. Całość zbudowano z wylewanego betonu oblicowanego cegłą.

Ryc. 14. Efez – biblioteka, rzut i rekonstrukcja przekroju (wg [30, il. 109]; [19, s. 56])

Ryc. 15. Efez – biblioteka, wewnątrz, stan z 1995 r.

Ryc. 16. Efez – biblioteka, rekonstrukcja wnętrza (wg [28, s. 34])

Zachodnia biblioteka na planie półkola o średnicy 28,80 m była przekryta półkupałą dekorowaną kasetonami. W ścianach mieściły się szafy, przed nimi mógł stać rząd kolumn. Rekonstrukcja [8, s. 241, 247] pokazuje, że w środkowej niszy stał posąg cesarza lub Minerwy. Do budynku wchodziło się przez portyk. Czytelnicy mogli dyskutować, a może i czytać w parku otaczającym termy.

Biblioteki w termach Karakalli z pocz. III w. n.e. miały plan prostokąta poprzecznego o powierzchni ok. 20 × 40 m [30, s. 574]; (ryc. 3). Od strony dziedzińca sala otwierała się szeroką kolumnadą. Na osi ściany przeciwległej znajdowała się półkolista nisza na posąg. W pozostałych ścianach na dwóch poziomach były umieszczone nisze na rękopisy, przed którymi wznosiła się dwupoziomowa kolumnada z podestem. Po bokach tych sal znajdowały się mniejsze wnętrza, należące zapewne także do biblioteki.

Niewiele zachowało się z biblioteki na Forum Pacis wybudowanej przez Wespazjana w latach jego panowania 69–79 r. n.e. (ryc. 2, 12). Aby dojść do budowli trzeba było przejść przez dziedziniec ogrodowy otoczony portykami. Po dwóch stronach dziedzińca znajdowały się po dwie prostokątne eksedry. Po stronie wschodniej usytuowano na osi świątynię Pokoju (na pamiątkę zburzenia Jerozolimy) i dwie biblioteki – grecką i rzymską – flankujące świątynię [23]. Dziedziniec należał do świątyni, ale jednocześnie mógł być wykorzystywany przez użytkowników biblioteki: naukowców, pisarzy, poetów i innych czytelników.

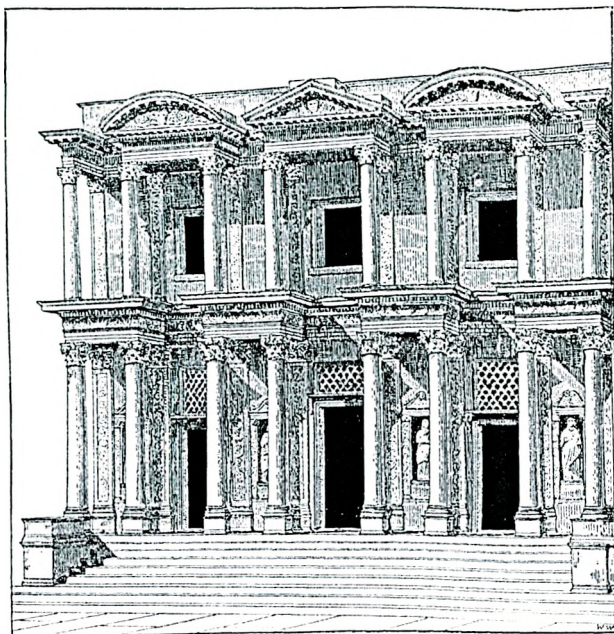
Bardzo interesujące rozwiązanie architektoniczne stanowią biblioteki wybudowane i być może nawet zaprojektowane przez Hadriana w jego willi w Tiwoli w 118 r. n.e. (ryc. 5). Obie biblioteki – grecka i rzymska, każda z osobna – stanowią kompleks składający się z kilku pomieszczeń. Przylegają one do portyku północno-zachodniego wielkiego dziedzińca bibliotek. Po przeciwnej stronie dziedzińca znajdował się dom gościnny. Rekonstrukcja wnętrza jednej z czytelni (ryc. 6) przedstawia pomieszczenie o ścianach podzielonych pilastrami, przed którymi stoją kolumny korynckie. Między nimi były umieszczone nisze–szafy

w ścianach na książki. Na osi sali znajdowała się półkolista nisza z posągiem. Na kolumnach opierało się bogato dekorowane belkowanie, wysunięte nad niszą i zwieńczone trójkątnym tympanonem. Ponieważ nisze na zbiory były umieszczone tylko na jednym poziomie, kolumnada stanowiła więc w tym wnętrzu wyłącznie dekorację.

Jedną z najciekawszych bibliotek była biblioteka Hadriana w Atenach wybudowana w 132 r. n.e. (ryc. 5, 13). Zajmowała ona teren na planie prostokąta ok. 120 m × 75 m. Główną elewację północno-zachodnią tworzyła kolumnada koryncka złożona z 14 marmurowych kolumn. Nad kolumnadą biegło wykropowane belkowanie, zwieńczone konsolami niosącymi postumenty pod posągi. Do budynku wchodziło się przez czterokolumnowy propylon wiodący na dziedziniec o powierzchni 81,75 m × 59,88 m, otoczony portykami szerokości 7 m i o 100 kolumnach z frygijskiego marmuru. Na środku dziedzińca znajdował się prostokątny basen zakończony półkoliście (58 m × 13 m). Po bokach basenu rosły żywopłoty i drzewa, a w późniejszym okresie nad basenem wzniesiono pawilon na planie czterościana [5, s. 192, 194]. Przy dłuższych bokach portyku znajdowały się po trzy eksedry z każdej strony – po bokach półkoliste, a na środku prostokątne. Od wnętrza portyku były oddzielone dwiema kolumnami.

Od strony południowo-wschodniej znajdował się główny budynek o planie prostokąta ok. 14 × 82 m z wysuniętym ryzalitem środkowej części. W centrum usytuowano prostokątną salę 15,77 × 23,86 m z niszami–szafami przy trzech ścianach i kolumnadą przed nimi. Po północnej i południowej znajdowały się mniejsze pomieszczenia. Do tych sal można było wejść z portyku, a usytuowanymi w głębi klatkami schodowymi – na piętro. Skrzydła budynku zajmowały sale audytoryjne z siedziskami amfiteatralnymi, do których prowadziły trzy wąskie biegi schodów, jak w teatrze⁷. Nie wiadomo ile pięter miała biblioteka.

⁷ Maria L. Bernhard [5, s. 192, 194] mylnie określiła amfiteatralne siedziska jako klatki schodowe.

Ryc. 17. Efez – biblioteka, rekonstrukcja elewacji wg Wilberga (wg [6, s. 30])

Ryc. 18. Efez – biblioteka. Stan z 1995 r.

Wnętrza były wyłożone kolorowymi marmurami i ozdobione malowidłami, przekryte złożonymi drewnianymi stropami. W salach stały posągi [16, s. 148]. Czytelnia była wyższa niż boczne pomieszczenia. Czytelnicy mogli przechadzać się wśród drzew, chłodzić się nad basenem, czytać i odpoczywać w cieniu portyku lub w eksedrach.

Biblioteki rzymskie na terenie Azji Mniejszej nie były tak rozbudowane. Składały się zazwyczaj z jednego budynku, tylko w Efezie znajdowała się dodatkowa sala audytoryjna.

Biblioteka Celsusa w Efezie, której budowę rozpoczął Juliusz Aquila, po śmierci swego ojca konsula Celsusa Polemeanusa, zmarłego w 114 r. n.e., była budowana w latach 114–140 r. n.e. [26] lub 110–135 r. n.e. [1]. Wzniesiona została na planie prostokąta o szerokości 17 m [26] lub 16,72 m [1], głębokości 10,90 m i wysokości 14,90 m (ryc. 15–19). Ściany budowli składały się z dwóch murów: wewnętrzny był bardzo gruby z niszami na zbiory i drugi zewnętrzny – o małej grubości. Dwa mury z pustą przestrzenią między nimi zabezpieczały książki przed wilgocią. Między murami znajdowały się schody. Wnętrze mieściło trzy kondygnacje z 10 prostokątnymi niszami na każdej z nich. W niszach przechowywano papirusowe zwoje lub książki (woluminy) na półkach lub w szafach. Biblioteka mogła pomieścić 12 000 książek. Do nisz na drugiej i trzeciej kondygnacji można się było dostać poprzez schody biegnące w międzymurzu. Ze schodów przechodzono na galerie wsparte na kolumnach, usytuowane przed trzema ścianami wnętrza. Na środku zachodniej ściany znajdowała się nisza wysokości prawie trzech kondygnacji, przekryta półkopiutą i rozdzielająca galerie na dwa skrzydła. W niszy stał posąg Ateny – bogini mądrości i nauki. Pod niszą znajdował się grobowiec z marmurowym sarkofagiem Celsusa. Sarkofag zachował się nienaruszony do czasu odkopania budynku w 1904 r. Dookoła ścian biegł cokół o wysokości 0,91 m. Według Wilberga [28] wnętrze było przekryte stro-

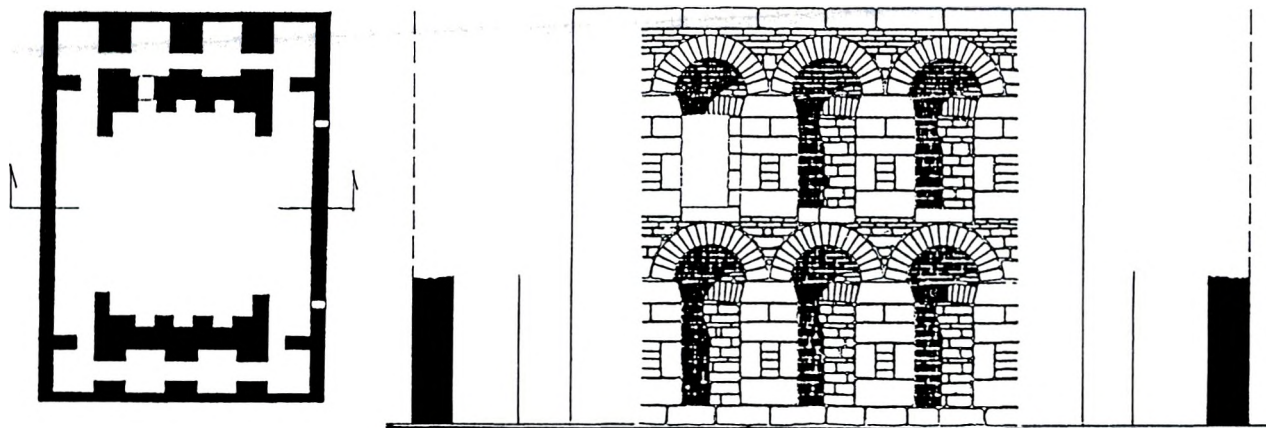
pem kasetonowym; jego ściany były pozbawione dekoracji. Zdaniem innych autorów [26] ściany były wyłożone płytami marmurowymi.

Elewacja biblioteki (ryc. 18, 19) wysokości 16 m (lub 17 m) i o dwóch kondygnacjach stała na dziewięciostopniowym podium o szerokości 21 m. Po bokach schodów stoją postumenty, na których stały konne posągi Celsusa. Dolne kolumny w porządku jońskim po dwie połączone wykrępowanym belkowaniem. Między tymi parami umieszczono wejścia do wnętrza, a ponad nimi okna. Pozostałe przestrzenie – to pełna ściana ujęta w pilastry, z niszami na posągi symbolizujące: mądrość, energię, intuicję i wiedzę. W górnej kondygnacji zastosowano kolumny korynckie, które przemiennie w stosunku do dolnych połączone wykrępowanym belkowaniem, zwieńczonym na osi naczółkiem trójkątnym, a po bokach – odcinkowymi. Pozostałe skrajne kolumny pojedyncze również mają wysunięte belkowanie. Okna i nisze na posągi powtórzone w układzie jak w przyziemiu. W niszach były trzy posągi Celsusa i jeden jego syna Juliusza Aquili (ufundowane przez córkę i wnuki)⁸.

W połowie 300 roku n.e. biblioteka została zniszczona przez trzęsienie ziemi lub napad Gotów (262 r. n.e.), [1]. Około 400 roku teren przed fasadą zamieniono na zbiornik wodny. Biblioteka leżała w gruzach, drzwi zamurowano [2], [28]. Na nowo odkryto ją w latach 1903–1904. W roku 1969 dokonano anastylozy fasady; obecnie jest prowadzona rekonstrukcja wnętrza.

Biblioteka w Nysie prawdopodobnie powstała w II w. n.e. [25]. Był to prostokątny budynek, który składał się z czytelnia o wymiarach 13,40 × 14,80 m [1, s. 235] oraz małych pomieszczeń po stronie zachodniej i wschodniej (ryc. 19). Sale boczne były rozdzielone grubymi murami

⁸ Oryginalne posągi znajdują się w muzeum w Wiedniu, a w Efezie są ich kopie.

Ryc. 19. Nysa – biblioteka, rzut i przekrój (wg [1, s. 235])

z kilkoma przejściami. Na tych murach prawdopodobnie były oparte sklepienia kolebkowe. W głównym pomieszczeniu biblioteki, w ścianie zachodniej i wschodniej znajdowały się po trzy nisze sklepione kolebką, w których na półkach przechowywano rękopisy. Boczne pomieszczenia miały za zadanie utrzymanie odpowiedniej temperatury i wilgotności ściany, wymaganej dla przechowywanych tam zbiorów. Prawdopodobnie biblioteka składała się z dwóch lub trzech pięter. Do naszych czasów zachowało się jedynie przyziemie. Sybille Haynes [12, s. 235] podaje, że wejście do budynku musiało znajdować się po stronie południo-

wej, gdyż w pozostałości ściany północnej zachowały się okna oświetlające wnętrze biblioteki.

Bibliotekę w Asklepieionie wzniesiono na pocz. II w. n.e. ([25, s. 97], [4, s. 43]) na planie zbliżonym do kwadratu o boku ok. 20 m. Miała ona podwójne ściany, w celu zabezpieczenia księgozbioru przed wilgocią. Zachowały się tylko dolne fragmenty ścian z wewnętrznymi niszami, pokryte kolorowymi płytami marmurowymi oraz posadzka wyłożona mozaiką. Do wnętrza prowadziły dwa wejścia w ścianie zachodniej – z portyku północnego i z agory. Elewacje zewnętrzne nie miały kolumnady, ich wygląd nie jest znany.

5. Podsumowanie

Biblioteka hellenistyczna w Pergamonie stanowiła zespół połączonych pomieszczeń przeznaczonych na zbiory, czytelnię, salę audytorijną. Rzymskie biblioteki początkowo powtarzały ten schemat, czego przykładem jest biblioteka Pantajnosza w Atenach, w której nieduże sale otaczały dziedziniec perystylowy. Później wykształcił się nowy typ biblioteki rzymskiej. Jej głównym elementem stała się duża prostokątna sala z aediculą lub niszą na osi, naprzeciw wejścia, przeznaczona na posąg. W ścianach bocznych znajdowały się nisze na zwoje papirusów i woluminy pergaminów. Wzdłuż ścian wznosiła się kolumnada podtrzymująca podesty–empory umożliwiające korzystanie z księgozbiorów na wyższych kondygnacjach. Kolumnada ta stanowiła wspornikową oprawę architektoniczną wnętrza. Stosowano ją także w bibliotekach parterowych, jak na przykład w Willi Hadriana.

Wyjątkowe rozwiązanie stanowiły biblioteki w Termach Trajana o rzucie półkolistym, przekryte półkolumnami. Łączyły się one z portykiem otaczającym wewnętrzny dziedziniec, zapewne ogrodowy w tej części. W termach Karakalli biblioteki miały plan prostokąta. Kolumnada oddzielała je od dziedzińca, który nie miał portyku. Niewyjaśniony pozostaje sposób zamykania wewnątrz oddzielonych kolumnadą.

Biblioteki przy Forach Cesarskich składały się z dwóch blisko stojących budynków, przeznaczonych na zbiory greckie i rzymskie, połączonych portykami obiegającymi plac. Głównym elementem kompozycyjnym tych placów była

świątynia. Architektoniczne rozwiązanie bibliotek ograniczało się do wnętrza.

Biblioteka Hadriana w Atenach stanowiła zamknięty, dobrze zakomponowany kompleks, przeznaczony wyłącznie na zbiory manuskryptów, rzeźb oraz sale spotkań poetów i naukowców, bez świątyni. W jej układzie przestrzennym jest wyraźnie widoczne nawiązanie do układu rzymskiego Forum Pacis (ryc. 12, 13). W obu założeniach wewnętrzny dziedziniec ogrodowy został otoczony portykami z eksedrami. Na wprost wejścia, na osi założenia wzniesiono najważniejszą budowlę – w Rzymie była nią świątynia, w Atenach – główna sala biblioteki. Świątynię wyróżniono z otaczającej kolumnady wyższym portykiem, lekko wysuniętym i zwieńczonym trójkątnym szczytem. Portyk przed salą biblioteki w Atenach przebiegał jednakowo wkoło, a dopiero ponad jego dachem była widoczna wyższa bryła części centralnej i niższe – boczne partie. Oś założenia podkreślono wydłużonym basenem wodnym, dzięki któremu wzrok wchodzącego kierował się na główny budynek biblioteki.

Najlepiej zachowała się biblioteka w Efezie, która wyróżnia się rozwiązaniem elewacji o teatralnej *scenae frons*. Była to dwupoziomowa kolumnada koryncka z belkowaniem, wysuniętym i łączącym naprzemiennie po dwie kolumny, zwieńczonym naczółkami. Do wnętrza prowadziły trzy prostokątne portale, a między nimi umieszczono nisze z posągami. W drugiej kondygnacji ponad wejściami znajdowały się okna oświetlające wnętrze czytelnicy. Jest to

jedyna biblioteka o takiej elewacji. Słabo zachowane biblioteki w Asklepieonie i Nysie prawdopodobnie nie miały zewnętrznej kolumnady.

Elewacja zewnętrzna biblioteki Hadriana otrzymała jednopoziomową kolumnadę koryncą, zwieńczoną wykrępowanym belkowaniem z konsolami i postumentami pod posągi. Była to długa kolumnada przecięta w środku czterokolumnowym propylonem. Biblioteki na Forum Trajana w elewacji od strony wewnętrznego dziedzińca zawierały czterokolumnowy portyk, nad którym była widoczna kamienna balustrada dekorowana kamiennymi popiersiami.

Tylko w bibliotekach w Azji Mniejszej zastosowano podwójne ściany w celu zabezpieczenia zbiorów przed wilgocią. W każdym z budynków rozwiązano to inaczej. W Asklepieonie dwie ściany wzniesiono blisko siebie, w Efezie pozostawiono przestrzeń umożliwiającą wprowadzenie schodów. W Nysie między cienkimi murami zewnętrznymi i grubymi wewnętrznymi ścianami z niszami znajdują się niewielkie pomieszczenia.

Uzupełnieniem architektury były posągi ustawiane we wnętrzach i na dziedzińcach, baseny wodne, fontanny oraz zieleń.

Bibliografia

- [1] Akurgal E., *Ancient civilizations and ruins of Turkey*, 1990.
 [2] Akurgal E., *Griechische und Römische Kunst in der Türkei*, Hirmer, München 1987.
 [3] Baran M., *Ephes et ses alentours*, Izmir (bez daty).
 [4] Baran M., *Troja, Pergamon, Sardes*, Izmir (bez daty).
 [5] Bernhard M. L., *Sztuka hellenistyczna*, PWN, Warszawa 1980.
 [6] Brandt P., *Sehen und Erkennen*, Leipzig 1929.
 [7] Castiglione L., *Pompeje i Herkulanum*, Warszawa 1986.
 [8] Connolly P., Dodge H., *Antyczne miasta*, RTW, 1998.
 [9] *Encyklopedia sztuki starożytnej*, Warszawa 1974.
 [10] Garbelli F., *Le biblioteche in Italia all'epoca romana*, Milano 1894.
 [11] Gawlikowska K., *Sztuka Mezopotamii*, Warszawa 1975.
 [12] Haynes S., *Zwischen Mäander und Taurus*, München 1997.
 [13] Jurewicz O., Winniczuk L., *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym i państwowym*, PWN, Warszawa 1973.
 [14] Koepf H., *Baukunst in Fünf Jahrtausenden*, Stuttgart 1958.
 [15] Kusch Eugen., *Herculanum*, Norymberga 1960.
 [16] *Le grand atlas de l'architecture mondiale*, Paris 1982.
 [17] Lipin L., Bielów A., *Gliniane księgi*, Warszawa 1956.
 [18] *Mała encyklopedia kultury antycznej*, PWN, Warszawa 1966.
 [19] Miltner F., *Ephesos, Stadt der Artemis und des Johannes*, Wiedeń 1958.
 [20] Parnicki-Pudełko S., *Architektura starożytnej Grecji*, Arkady, Warszawa 1975.
 [21] Radt W., *Pergamon. Archeological guide*, Istanbuł 1978.
 [22] Roaf M., *Mezopotamia, Seria: Wielkie Kultury Świata*, 1998.
 [23] Stierlin H., *Imperium Romanum*, Wyd. Muza SA, Warszawa 1997.
 [24] Świderkówna A., *Hellenika. Wizerunek epoki od Aleksandra do Augusta*, PIW, Warszawa 1974.
 [25] Toksöz C., *A travel guide to the historic treasures of Turkey*, Istanbuł 1977.
 [26] *Turkey – A Phaidon Cultural Guide*, England 1989.
 [27] *W dawnym Rzymie*, Ossolineum, Wrocław 1968.
 [28] Wiplinger G., Wlach G., *Ephesus. 100 Years of Austrian Research*, Wiedeń 1996.
 [29] Witruwiusz, *O architekturze ksiąg dziesięć*, PWN, Warszawa 1956.
 [30] *Wsieobszczała istoria architektury w 12 tomach*, pod red. I. W. Baranowa, t. 2, Architektura antycznowo mira, pod red. W. F. Markuzowa (Grecja) i B. P. Michajłowa (Rzym), Moskwa 1973.

Ryciny 1, 2, 4, 5, 8–11, 13–16, 18, 19 – wykonała autorka.

Libraries in ancient Greece and Rome

There is much written information on the subject of libraries in ancient times, however, not many records have survived from the Greek times. From the Hellenic period only the library in Pergamum, built in the 2nd or 3rd century B.C., is known. From the Roman period there are 9 objects, i.e. four in Rome, two in Athens and the rest in Asia Minor. Only the library in Tivoli was private, the others were public.

Public libraries were built in the town centres, on the main streets and public squares, near important municipal buildings. The library could be situated in one building or a complex of objects. The Hellenic library in Pergamum formed a complex of connected accommodations assigned to collections, the reading-room, the auditorium. Initially, the Roman libraries repeated this scheme, this is exemplified by the library of Pantajnos in Athens, in which small chambers surrounded a peristyle courtyard. Later, a new type of Roman library evolved. Its main element was a large, rectangular chamber with an aedicula or a niche, on the axis, opposite the entrance, intended for a statue. In the side walls there were recesses for papyri and parchment volumes. A columnnade rose along the

walls, supporting platforms–galleries which enabled the use of the book collection stored in the higher parts of the library. This columnnade formed a magnificent architectural setting for the interior. It was also constructed in ground floor libraries as for instance in Hadrian's villa.

Because of the complexity of the composition as well as the relation to other objects in the spatial system of the town, known libraries may be divided into three groups:

1. Self-contained buildings (with or without a portico), situated on the forum (Asklepion), on a smaller town-square (Efez) or near the main street (the Pantajnos library in Athens and the library in Efez).

2. Standing on a public square, surrounded by porticos, the entrance to the interior led through a portico. The square could be a forum (Forum Pacis, Trojan's Forum), a square with a temple (Emperor Forums and Octavia's Portico) or a square in the vicinity of hot springs (Trojan's Therms).

3. Complexes with their own courtyard (Hadrian's library in Athens, in the Villa in Tivoli and most probably in the Palatine library in Rome).